

Dělnické kolonie 19. století v Praze

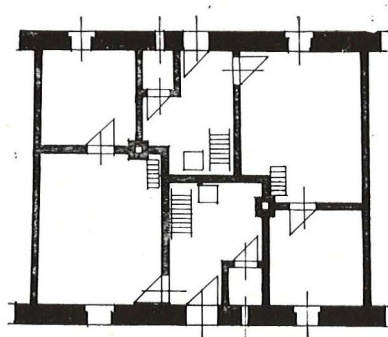
MARIE BENEŠOVÁ

V procesu industrializace a v souvislosti s vývojem dělnické třídy dochází i k rozvoji dvou stavebních druhů, a to dělnického obydlí a výrobního závodu. V této studii chceme věnovat pozornost části první skupiny a zabývat se jednou z forem dělnického bydlení, a to dělnickými koloniemi.

Útvar dělnické kolonie není zpočátku příznačný pro bytovou výstavbu ve velkých městech, vyvinul se pro dělnické bydlení na venkově. Tento typ obydlí vznikl z naprosté sociální nutnosti především v souvislosti s těžbou rud a uhlí v 19. století. V této době zaznamenáváme zakládání dělnických kolonií na územích soustředěné těžby, z nichž nejvýznamnější jsou Ostravsko a Kladensko. Pro možné vývojové vztahy na koncepci dělnických kolonií v Praze má bezesporu větší vliv středočeské Kladensko než Ostravsko.

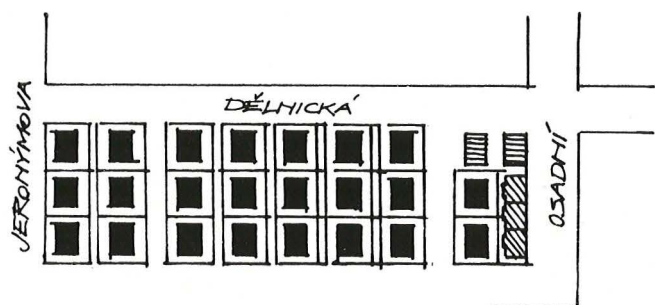
Dělnické kolonie tak, jak se nám jeví v některých příkladech na Kladensku, jsou zvláštním typem bydlení pro lidi, jejichž způsob života se pohybuje na rozhraní mezi vesnickým a městským. Základní znak, který odlišuje dělnickou kolonii od běžného městského prostředí pracujících lidí, je jeho bezprostřední vztah k pracovišti. Zkušenosti z kladenských kolonií poukazují i na to, že investor kolonie je přímo vlastníkem závodu.

Politicky má tato okolnost závažný význam, který v době neorganizovaného dělnictva byl sice nepatrný, avšak s růstem organizovanosti měl negativní dosah.

Půdorys domu dělnické kolonie z roku 1852 —
Brandýsek na Kladensku

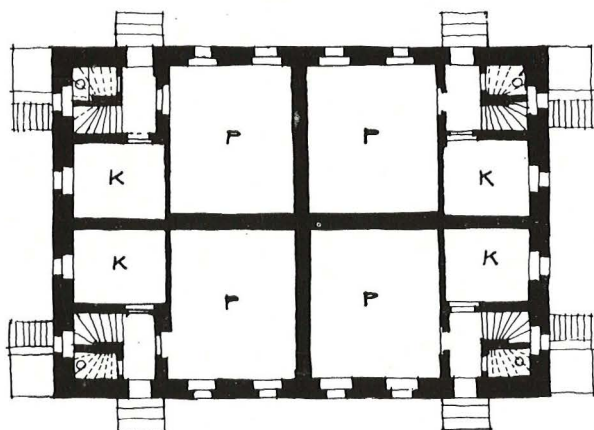
SITUACE KOLONIE V HOLEŠOVICÍCH

■ TYP Z LET 1869-1875
 ▨ TYP Z ROKU 1896
 ▩ TYP Z ROKU 1908

Dělnická kolonie v Holešovicích — situace

Půdorys a průčelí obytného domu z kolonie v Holešovicích. První etapa výstavby z let 1869—1875

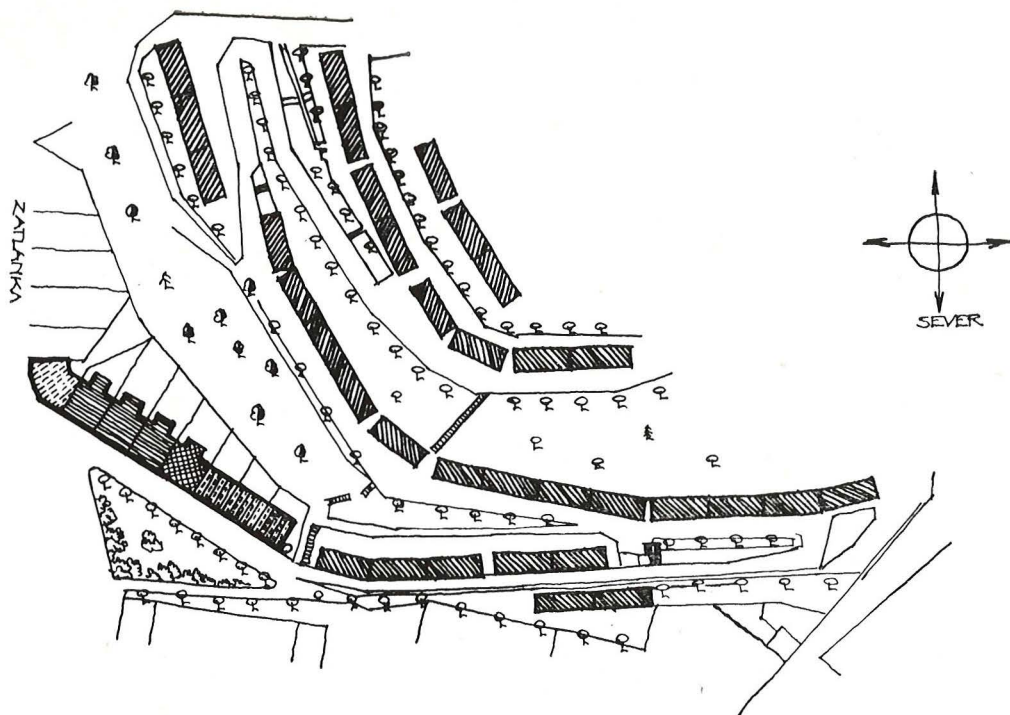
Vazba dělníka k závodu byla dvojnásobná — jednak pracovní, jednak soukromá, neboť vlastník měl moc i nad jeho domovem.

Po stránce typologické představuje dělnická kolonie seskupení obytných domů do řádek po způsobu šachovnice, obvykle na rovném nezvlněném terénu. Tento zastavovací typ je příznačný pro venkovské dělnické kolonie, a to jak v případě přízemního, tak i patrového zastavění.

K urbanistickému charakteru venkovských dělnických kolonií náleží četné přístavky a chlívky, které se vyskytují i tam, kde jsou domy podsklepeny, což je velmi časté. I tato charakteristická okolnost staví dělnickou kolonii jako urbanistický typ na pomezí městského způsobu života, který ovlivňuje po stránce typologické rozčlenění jednotlivých místností v domě; naopak situováním v mimoměstském prostředí dává možnost chovat domácí zvířectvo, a tím se i sociálně začlenit do řad proletariátu jak městského, tak vesnického.

Obytný dům běžné dělnické kolonie se vyskytuje v 19. století převážně ve dvou typech: přízemní a patrový, se dvěma až čtyřmi byty, skládajícími se z kuchyně a pokoje, na podlaží. Zajímavou ukázkou přechodného typu domu dělnické kolonie poskytuje na Kladensku kolonie v Brandýsku, kde v plánu domku, pojatém ještě zcela vesnický, jsou dodrženy i původní názvy sednice místo pokoj, velká sednice místo kuchyně. Architektonické pojetí objektu je velmi jednoduché. V hmotách jsou seskupovány dvě až čtyři typizované buňky. Více sdružených buněk vytváří dojem protáhlých nízkých hmot, zatímco dvoubuňkový typ se podobá spíše malému typizovanému venkovskému nádražičku. Plochy průčelí nebývají členěny, nanejvýš málo vystupující dělicí římsou, spíše pasem, ve vzácnějších případech horizontálními a vertikálními pásy.

Takto tříbené typy stabilizované kolem poloviny století mimo oblast vlastní Prahy a jejích předměstí, předznamenaly pojetí a formování dělnických kolonií zřizovaných na počátku druhé poloviny 19. století v Praze. Nejvýznamnější zástupci tohoto specifického druhu bydlení v Praze vznikly jako organizované akce Společnosti pro stavbu dělnických obydlí v Praze, založené v roce 1869 podnikateli Dormitzerem, Prziabramem, Portheimem, Ringhofferem a Ritterem na Smíchově a v Holešovicích, kde se nacházelo nejvíce jejich závodů. Smíchov byl osvědčenou tovární čtvrtí ještě z doby první poloviny 19. století, kdy byla výroba situována do budov opuštěných letohrádků v zahradách a teprve postupně byly zřizovány závody, zejména Portheimovy, dříve než zde zakotvila Ringhofferova vagónka. Domněnka, že vědomé zakládání manufaktur a průmyslových závodů je spojeno se vznikem nového řetězového mostu Františka I., je mylná, neboť těžké vagóny byly na druhý břeh Vltavy dopravovány až do vzniku železničního mostu v roce 1870 po Karlově mostě. Naproti tomu rozšiřování Holešovic a vznik více než třiceti továren ve druhé polovině 19. století má těsnou souvislost s vybudováním Negrelliho viaduktu v letech 1846—1850, a tím spojením nejenom Prahy a Berlína, ale v užším smyslu pravého a levého břehu Vltavy.

Dělnická kolonie Mrázovka na Smíchově, situace stavu z roku 1908

V obou uvedených lokalitách byly od sedmdesátých let budovány z podnětu Společnosti pro výstavbu dělnických obydlí v Praze dělnické kolonie. V Holešovicích, které právě roku 1869 byly spojeny s Bubny, byla kolonie situována v prostoru ulice Dělnické a Osadní. Situace na rovině si nevynutila urbanistickou modifikaci typu sídliště, který byl obvyklý v mimopražských průmyslových místech. Do řádkového systému bylo v letech 1869—1875 postaveno dvacet tři domů v osmi řadách, s byty o pokoji a kuchyni, na úrovni vybavení tehdy v pražských obytných domech obvyklé, se suchým záchodem pro dvě rodiny, s vodou ze sídlištní studny a se zahrádkou. V roce 1896 tu byly realizovány ještě dva domy, jejichž vyšší hygienická úroveň odpovídala rovněž tehdy obvyklému vybavení, to znamená, že splachovací záchod byl již součástí každého bytu. Poslední etapa výstavby této kolonie vznikla v roce 1908. Ve třech objektech v této době postavených byly byty vybaveny i koupelnami. Tato kolonie byla již postupně likvidována.

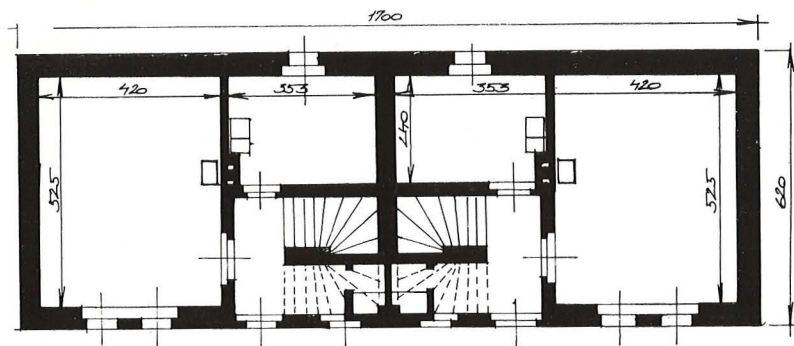
Poněkud odlišný příklad, na svou dobu v našem prostředí urbanisticky mimořádný, představuje smíchovská dělnická kolonie Mrázovka. Byla umístěna na dosti prudkém svahu sklánějícím se od jihu do údolí, jímž probíhá silnice na Plzeň, v nedaleké vzdálenosti tehdy mohutnicí vagónky. Mrázovka byla rozprostřena po vrstevnicích zcela moderně, sledujíc hlavními komunikacemi tvar terénu. Patrové domy se dvěma byty v podlaží, o pokoji a kuchyni, měly obdobné hygienické vybavení jako

kolonie holešovická. Na rozdíl od ní byla architektura o něco živější vkomponováním nárožních lisén s jednoduchým rámováním oken, patrně již původně barevně pojednaném odlišně od plochy průčelí. Mrázovka, která vznikla po roce 1869, byla doplněna v letech 1904 a 1909 ve své nejnižší položené části, vyúsťující do ulice Na Zatlance, o řadu osmi domů, které mají plně vybavení bytů na úrovni své doby a vymykají se z charakteru původní dělnické kolonie.

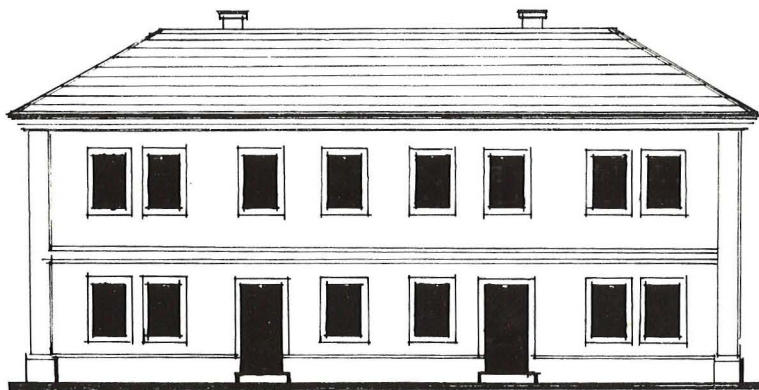
Ve srovnání způsobu a úrovně bydlení, které poskytovaly dělnické kolonie v Praze a běžný činžák na předměstí, v němž dělnictvu a chudým vrstvám obyvatel byly vyhrazeny pavlačové byty, lze konstatovat, že dělnická kolonie poskytovala nepoměrně kvalitnější ubytování než běžný nájemní dům.

Půdorys obytného domu kolonie Mrázovka — první etapa výstavby z roku 1869

Průčelí obytného domu kolonie Mrázovka — první etapa výstavby z roku 1869

PRŮZEMÍ

POHLED

Bývalá dělnická kolonie Mrázovka na Smíchově

Mrázovka jako celek je pozoruhodným příkladem, urbanisticky v tomto druhu staveb v 19. století ojedinělým, přestože severní orientaci nelze z dnešního hlediska kladně hodnotit. V 19. století orientace nebyla předmětem úvah. Ač se jednotlivé domy typologicky neliší od běžných typů domů těchto kolonií, otázka jejího zachování je stále živá zejména pro její urbanistické hodnoty.

Snad zatím není pozdě. Současný stav vystěhovaných objektů, které ještě stojí, je sice velice špatný, avšak snad vhodný účel, k němuž by mohly být rekonstruovány, by zachoval představu o úrovni a zejména dimenzích dělnického bydlení v 19. století v Praze, kterou zcela ztrácíme.

Literatura

Janáček, J.: Malé dějiny Prahy, Orbis Praha 1974.

Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království českém věnované zemské jubilejní výstavě roku 1891 v Praze, Praha 1891.

Gesellschaft zum Bau von Arbeiterwohnung in Prag, Praha 1909.

Pro zpracování tohoto příspěvku bylo použito výsledků, které byly získány při práci se studenty v semináři z vývoje architektury 19. století (zejména A. Procházky). Ve zkratce byly některé poznatky publikovány v časopise Architektura ČSR 1977, str. 145—148.